

Abraomas Kulvietis Sienos universitete: doktorato protokolo publikacija ir tyrimas

Dainora Pociūtė

Literatūros, kultūros ir vertimų tyrimų institutas
Filologijos fakultetas
Vilniaus universitetas
El. paštas dainora.pociute@flf.vu.lt
<https://orcid.org/0000-0002-8107-5834>

Santrauka. Straipsnyje pirmą kartą publikuojamas lietuvių raštijos ir reformacijos pradininko Abraomo Kulviečio (m. 1545) doktorato protokolo visas tekstas, jo lotyniška transkripcija ir vertimas į lietuvių kalbą. Dokumentas surašytas Italijoje, Sienos universitete, kuriame 1540 m. lapkričio 29 d. Kulviečiui suteiktas abiejų teisių (*in utroque iure*) daktaro laipsnis. Šiame universitete XVI a. Kulvietis buvo vienintelis studentas iš Lietuvos.

Tyrimu vertinamas Sienos arkivyskupijos archyve (*Archivio Arcivescovile di Siena*) saugomo dokumento turinys ir istorinės aplinkybės, papildančios Lietuvos ankstyvųjų naujųjų laikų iškilaus humanisto biografiją bei naujomis detalėmis nušviečiančios jo intelektualinę aplinką Sienos universitete.

Reikšminiai žodžiai: ankstyvieji naujieji laikai, Abraomas Kulvietis, Sienos universitetas, teisės studijos, doktorato protokolas, filoprotestantizmas.

Abraomas Kulvietis at the University of Siena: Unveiling his Doctoral Record

Abstract. The article publishes, for the first time, the complete text of the doctoral record of Abraomas Kulvietis (Abraham Culvensis, d. 1545), accompanied by its Latin transcription and Lithuanian translation. Kulvietis, a pioneer of Lithuanian literacy and the Reformation in Lithuania, received his doctorate in both laws (*in utroque iure*) at the University of Siena on November 29, 1540. He was the only Lithuanian student at this Italian university during the sixteenth century.

The research discusses the details and historical circumstances of the document preserved in the archive of the Archdiocese of Siena (*Archivio Arcivescovile di Siena*), which complements the biography of this outstanding early modern Lithuanian humanist and sheds light on his intellectual environment at the University of Siena.

Keywords: Early Modern Era, Abraomas Kulvietis (Abraham Culvensis), University of Siena, Legal Studies, Doctoral Records, Philo-Protestantism.

1. Sienos universitetas Abraomo Kulviečio studijų metais

2005 m. periodiniame mokslo leidinyje *Darbai ir dienos* paskelbta pirmoji mokslo publikacija apie Abraomo Kulviečio (m. 1545) studijas Sienos universitete ir 1540 m. lapkričio 28–29 d. čia vykusį doktorato procesą bei sėkmingai apgintą daktaro *in utroque iure* laipsnį (Pociūtė, 2005, p. 247–276)¹. Straipsnyje pristatytas Italijoje, bažnytiniame Sienos arkivyskupijos archyve (*Archivio Arcivescovile di Siena*) saugomas Kulviečio doktorato protokolas, aptartas istorinis Kulviečio studijų kontekstas, tačiau detalesnis itin sunkiai įskaitomo protokolo tyrimas nebuvo atliktas. Dokumentas minėtas Giovanni Minnucci ir Leo Košutos (1989, p. 536) darbe apie Sienos universitetą ankstyvaisiais naujaisiais laikais, o vėliau įtrauktas į Sienos universiteto daktaro diplomų sąvadą, apimantį 1516–1573 m. duomenis (Minnucci and Morelli, 1992, nr. 216, p. 98). Pastarąjį leidinį sudaro 923 minėto laikotarpio doktoratų sąrašas, sudarytas remiantis 3–5 registrų knygomis, saugomomis Sienos arkivyskupijos archyve.

Sienoje saugomas dokumentas leido patvirtinti Kulviečio amžininko Johanno Hoppe'ės (Ioannes Hoppius, prieš 1520–1565) *Laidotuvių kalboje* (*Oratio funebris*, Karaliaučius, 1547) minimą epizodą apie Kulviečio kelionę į Italiją ir Sienoje įgytą daktaro laipsnį (Hoppius, 2011, p. 135, 173). Kaip ir Kulviečio studijas Nyderlanduose, Liuvene, patvirtinantis šaltinis (Pociūtė, 2007, p. 99–120), Sienoje saugomas protokolas liudija, kad Hoppe'ės biografiniame aprašyme Kulviečio studijų vietos nurodytos teisingai. Vis dėlto, kaip būdinga daugeliui to meto kūrinių, jame nenurodytos datos, asmenų pavardės ar kitos detalės. Visa tai atveria archyvuose išlikę Kulviečio studijų pėdsakus liudijantys dokumentai – ypatingos svarbos šaltiniai rekonstruojant Lietuvos humanistinės ir reformacinės minties bei lietuvių raštijos pradininko veiklą.

Turimais duomenimis, Kulvietis buvo pirmasis ir vienintelis lietuvis studentas XVI a. Sienos universitete. Dėl įvairių aplinkybių pagrindine ne tik lietuvių ir lenkų, bet ir daugelio kitų Šiaurės ir Vidurio Europos šalių asmenų studijų Italijoje vieta ankstyvaisiais naujaisiais laikais buvo Padujos universitetas Venecijos respublikoje. Sienos universitetas nepasižymėjo tokia užsienio studentų gausa, tačiau ir jame netrūko atvykėlių. Tarp užsieniečių daugiausia buvo portugalų, universitetą rinkosi ir vokiečių bei čekų studentai (Minnucci, 1988; Minnucci, 2000, p. 54–58). Neturėdami duomenų, leidžiančių pakomentuoti, kodėl Kulvietis doktoratą gynėsi Sienoje, galime tik daryti prielaidą, kad šis pasirinkimas galėjo būti susijęs su XV a. pradėjusia garsėti Sienos teisės mokykla. Apie ją Kulvietis galėjo sužinoti ankstesniais studijų metais Vokietijoje. Be to, XVI a. pirmojoje pusėje Siena buvo aktyvus Italijos evangelizmo ir filoprotestantizmo židinys (Marchetti, 1975). Sienoje veikė Bernardino Ochino (Bernardino Tommasini, 1487–1564) – nuo 1538 m. kapucinų vienuolijos generolas, žymiausias to meto Italijos pamokslininkas ir religinio atsinaujinimo skelbėjas (Camaioni, 2008). Kulviečio studijų metais Ochino jau buvo pasukęs evangelizmo keliu, o 1542 m. liepą Italijoje atkurtos inkvizicijos pareigūnų pašauktas prisistatyti į Romą, tų pačių metų rugpjūtį pasitraukė į protestantiškąją Ženevą. Vienas įtakingiausių ankstyvųjų naujųjų laikų religinių nonkonformistų, padaręs poveikį ir Lietuvos reformacijos istorijai

¹ Publikacija parengta vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą mokslinių tyrimų projektą (nr. P-MIP-23-10).

bei Mikalojaus Radvilos Juodojo (1515–1565) religinei savimonei, gyvenimo pabaigoje nuo persekiojimo slėpėsi Lenkijoje ir Lietuvoje (Pociūtė, 2008, p. 523–537).

Kulviečio studijų metu Siena dar buvo Sienos respublikos, kuri ribojosi su Florencijos respublika, sostinė. Patekusi į XVI a. pirmosios pusės (1494–1559 m.) prancūzų ir ispanų karų sukūrį dėl Italijos teritorijų, Sienos respublika išgyveno neramius laikus. Politinėje arenoje rungėsi ne tik Florencijos ir Sienos respublikų, bet ir Habsburgų dinastijos interesai. Nicolas Perrenot de Granvelle (1484–1550), imperatoriaus Karolio V patikėtinis ir kancleris, 1540 m. į miestą įvesdino pirmuosius ispanus, kurie 1555 m. balandį galutinai užėmė Sieną. Sienos respublikos laikotarpis baigėsi 1559 m., kai ji tapo Toskanos didžiosios kunigaikštystės dalis, valdoma Cosimo I de' Medici (1519–1574), Florencijos kunigaikščio nuo 1537 m.

Sienos universiteto ištakos siejamos su mokykla (*Studio*), veiklą pradėjusia XIII a. pirmojoje pusėje (1240 m.) ir 1252 m. gavusia popiežiaus Inocento IV (Innocenzo IV) privilegiją (Nardi, 1991, p. 9–44). Platesnę – *Studio Generale* – privilegiją 1357 m. mokyklai suteikė imperatorius Karolis IV („Studi generalis privilegium [...] in iure civili ac canonico et medicina, philosophia, logica, grammatica et quavis alia facultate“). Universitetas, nepaisant įvairių krizinių laikotarpių, XV a. išsiplėtė ir suklestėjo: 1408 m. popiežius Grigalius XII išleido aštuonias *Studio* reikalus įteisinančias bules ir patvirtino *Studium Generale* privilegiją, įteisindamas teologijos dėstymą bei *Sapienza* kolegijos įkūrimą (Denley, 1991, p. 27–45).

Sienos universitetas veikė kaip miesto savivaldos institucija. Pagrindinis valdymo organas – *Savi o Riformatori dello Studio*, sudaromas iš šešių miesto magistrato asmenų vienerių metų kadencijai ir reguliavęs bendruosius dėstytojų ir administravimo reikalus. Galutinius sprendimus tvirtindavo miesto *Consistorio*, *Consilio Generale* ir *Consilio del Popolo* (vėliau *Balià*). Dėl dėstytojų nepasitenkinimo 1533 m. universiteto administracinė sistema reformuota, sukurtas naujas magistrato organas *Otto sopra le Condotte*, perėmęs iš *Savi* dėstytojų personalo reikalus. Naujų esminių reformų universitetas sulaukė jau žlugus respublikai, Medici valdymo laikotarpiu.

XV a. Siena ėmė garsėti teisės mokykla, nors iš tiesų Padujos, Bolonijos ir Sienos tradicijos ir dėstytojų korpusas buvo susiję. Teisės profesoriai XV a. Sienos universitete gaudavo didžiausius atlyginimus, siekusius iki 800–1 000 florenų per metus (medikų algos, nepaisant augančio medicinos studijų populiarumo, buvo gerokai mažesnės). Nuo XV a. vidurio dėstytojų korpusą pradėta intensyviau pildyti sieniečiais. Žymios sieniečių šeimos Sozzini (Socini), XVI a. viduryje taip pat pasukusios protestantizmo keliu ir suvaidinusios lemtingą vaidmenį XVI a. antrosios pusės–XVII a. pradžios Europos religinės minties istorijoje, narys Bartolomeo Sozzini (1436–1506) XV a. laikytas išskiliausiu visoje Italijoje teisininku (Ascheri, 1991, p. 131–144).

Universitetas turėjo reprezentacinių pareigybių, visų pirma, rektoriaus ir 9 patarėjų (*consiglieri*), kurie veikė kaip atskirų padalinių atstovai (trys – civilinės, trys – kanonų teisės, trys – medicinos ir menų). Kaip ir kituose to meto Italijos universitetuose, rektorius (arba du veikę rektoriai) nebuvo universiteto vadovas. Tai buvo renkami studentų atstovai, už pareigas gaudavę atlyginimą. Rektorių kompetencijas reguliudavo miesto savivalda, galėjusi kvestionuoti bet kuriuos sprendimus, atleisti iš pareigų ir pan. XVI a. rektoriaus pareigų Sienoje normos ir atsakomybės nebuvo nusistovėjusios, tačiau rektorius turėjo

svarbią simbolinę reikšmę. Rektoriui buvo teikiama visokeriopa pirmenybė, jis turėjo dalyvauti įvairiose miesto ir universiteto ceremonijose, buvo pakeliamas į riterio (*cavaliere*) rangą. Mokyklos (*Studio*) rektorių dažnai pavaduodavo antrasis rektorius (*Rettore della Sapienza*), kartais turėdavęs ir vicerektoriaus titulą². Kulviečio doktorato metais Sienos mokyklos (*Studio*) rektorius buvo teisės studentas, kilmingas portugalas Martinas Lópesas Lobo (Lopes Portuguese, Martino Lupo Portugese, Martinus Lupus Hyspanus). 1534 m. lapkričio 3 d. jis tapo universiteto *Casa della Sapienza* nariu trejiems su puse metų, o 1538 m. kovo 6 d. gavo vadovybės (*Savi*) leidimą likti nariu dar tokių pat laikotarpį. Nuo 1539–1540 m. m. trečiojo trimestro jis išrinktas *Casa della Sapienza* rektoriumi neterminuotam laikui. 1540 m. birželio 19 d. miesto Taryba (*Consiglio Generale*) Lópesą Lobo patvirtino rektoriumi (*Rettore dello Studio*) ir universiteto vicerektoriumi (*Vicerettore dell'Università*). Vos gavęs paskyrimą, jis pasiskolino 160 florenų (102 dukatus) rinkimų puotai organizuoti. 1541 m. gegužės 25 d. Sienoje naujasis rektorius apgynė *in utroque* doktoratą. Vienas iš jo promotorių (doktorato proceso akademinių vadovų, turinčių specialią teisę suteikti laipsnį) buvo Ludovico Borghesi, buvęs ir Kulviečio promotoriumi. Lópesas Lobo netrukus grįžo į gimtinę: 1542 m. sausio 25 d. Sienoje jo jau nebuvo. Žinoma, kad 1551 m. jis veikė kaip Portugalijos inkvizitorius ir dirbo Lisabonos inkviziciniame teisme (Minnucci and Košuta, 1989, p. 545–546).

2. Kulviečio doktorato protokolas

Doktorato protokolas, nors ir konspektyvus, yra pagrindinis dokumentas, teikiantis informacijos apie Kulviečio studijas Italijoje, Sienos universitete. Notaro Rafaelio parengtas Kulviečio doktorato protokolas – tipiškas XVI a. Sienos notarinio doktorato protokolo pavyzdys. Dokumentas surašytas dviejų skirtingų lapų dviejuose puslapiuose; tekstas išdėstytas 25 eilutėmis pirmajame ir 22 eilutėmis antrajame puslapyje. Trečiąją archyvo Doktorato protokolų knygą, kurioje yra ir Kulviečio protokolas, sudaro 238 (1516 m. kovo 16–17 d.–1542 m. birželio 3 d.) protokolai, įrišti į pergamento viršelius. Viršeliai sudūlėję, skylėti, rinkinys nerestauruotas; originalus įrišimas netvarus, tačiau dar ne visiškai iširęs. Vis dėlto abu lapai, kuriuose surašytas Kulviečio protokolas, jau iškritę (prieš dvidešimt metų buvo iškritę tik vienas). Lapų kraštams išsikišant iš rinkinio, šiuos lapus dažniau liečia protokolų knygas vartančių tyrėjų rankos. Vieno lapo pakraščiai beveik visiškai susitrynę, taigi jame esantys ženklai gali tapti nebeįžiūrimi.

Protokolas surašytas sunkiai perskaitomu greitraščiu, vartojant tradicines to meto akademinės kanceliarijos santrumpas ir formuluotes, kurioms suprasti reikalingos specifinės kompetencijos. Dokumentą galutinai iššifruoti ir detaliau ištirti pavyko tik po konsultacijų

² *Casa della Sapienza* – rezidencinė kolegija – pradėta formuoti dar XIV a. pabaigoje, tačiau oficialiai įsteigta tik 1408 m., gavus popiežiaus Grigaliaus XII privilegiją. Pasibaigus 1411 m. marui, ši institucija nuo 1415 m. ėmė veikti kaip svarbus Sienos universiteto padalinys, perėmęs turtingos miesto ligoninės *Casa di Misericordia* pastatus ir valdas, kurios papildomai išplėtos popiežių bulėmis. *Casa della Sapienza* už tam tikrą mokesčių neturtingiems vietos ir užsienio studentams septyneriems metams užtikrindavo apsigyvenimą ir maitinimą. Jos nariai – daugiausia kitų Italijos teritorijų arba užsienio šalių studentai. XVI a. ji tapo universiteto kolegija, renkančia savo rektorių, taigi atsirado ir du rektoriai: *Rettore dello Studio* ir *Rettore della Sapienza*. Jau nuo ketvirtąjo XVI a. dešimtmečio abiejų rektorių pareigybės ėmė susilieti (Denley, 1991, p. 36–39; Minnucci, 1995, p. 357–370).

su žymiais ankstyvųjų naujųjų laikų Italijos paleografijos specialistais, senųjų Italijos universitetų istorijos žinovais³. Atlikus protokolo teksto perrašą ir tyrimą, paaiškėjo naujų Kulviečio doktorato detalių.

Šioje publikacijoje skelbiama lotyniško Kulviečio doktorato faksimilė, teksto perrašas ir vertimas į lietuvių kalbą. Perrašas pateikiamas laikantis originalaus eilučių ir žodžių išdėstymo. Sumoderninta didžiųjų ir mažųjų raidžių rašyba, sudėti skyrybos ir žodžių perkėlimo ženklai. Laužtiniuose skliaustuose pateikiamos tekstologinės pastabos, apimančios rašybos, santrumpų, praleidimų, teksto taisymų atvejus. Išnašose – nuorodos į dokumente minimus teisės straipsnių šaltinius.

Archivio Arcivescovile di Siena (AAS). *Protocolli degli atti di laurea, 6437 (1515–1542): III libro bastardello*, fol. 161v–162r:

[fol. 161v]

Anno Domini 1540, indictione XIII,
die vero xxviii mensis novembris.
Dominus Abramus Culvensis
Gynvilonis Litevanus
In u[triusque] i[uris] doctorem per famosum
u[triusque] i[uris] doctorem dominum Ludovi-
cum Burgesium, dominum Alex-
andrum Sozinum promotores
coram reverendo domino vicario extitit
presentatus etc. per eum ad-
missus, qui statim assin-
gnavit infrascripta
puncta et horam:
C. Clericus nec comam
nec barbam nutriat.⁴
L. Cierti [sic] iuris c[ivilis] de testa-
mento militis.⁵
hora xvii.
Die xxviii novembris compa-
ruit dictus doctorandus
et presentavit se uni-
verso Collegio doctorum in
aula archiepiscopali congrato [*lapsus calami*: congregato]
et subivit publicum
examen, in quo ita

[fol. 162r]

se giessit [sic], ut ab omnibus do-
ctoribus dicti Collegii con-
cordi voto [nemine] penitus
discrepante fuit aprobatus
et per dictum dominum Ludovicum
de Burgesibus solitis
insingnis insingnitus
et per dominum vicarium doctorem
in utroque iure pronuntiatius,
intervenientibus luculentibus [sic]
orationibus omni modo.
Actum [*ad*] Senis in pala-
tio archiepiscopali coram
et presentibus ibidem
honorandis viris domino Augustino
de Ubertinis de Senis, domino
Martino Tranerio Baverio
Teutonico et Incontro
de Incontris de Senis
testibus.
Et ego Raphael
not[ariu]s rogatus.

³ Už nuoširdžią pagalbą ir dosnų dalijimąsi išskirtinėmis žiniomis esu dėkinga Padujos universiteto istorinio archyvo vadovui ir universitetų istorijos ekspertui dr. Francesco Piovan bei Sienos universiteto teisės istorijos profesoriui dr. Giovanni Minnuci, Sienos universiteto doktoratų žinovui.

⁴ *Liber extra. Decretales Gregorii P. IX, 3.1.5 (De vita et honestate clericorum)*. In: *Decretalium Collectiones*, 1881, p. 449: *Ex concilio Carthaginensi. Clericus neque comam nutriat; neque barbam.*

⁵ *Codex Iustinianus*, 6.21.8. In: *Codex Iustinianus*, 1877.

Abraomo Kulviečio doktorato protokolas, 1540 m.

Archivio Arcivescovile di Siena. Protocolli degli atti di laurea, 6437 (1515–1542):
III libro bastardello, fol. 161v–162r.

Autorė dėkoja Sienos Arkivyskupijos archyvo Bažnyčios kultūrinio paveldo skyriui
(Arcidiocesi di Siena-Colle di Val d'Elsa-Montalcino. Curia Metropolitana.

Ufficio per i beni culturali ecclesiastici) už leidimą publikuoti dokumento kopiją
(Erdvilo P. Abukevičiaus nuotrauka).

1540 Viešpaties metų, 13 indikto, lapkričio mėnesio 28 diena.

Ponas Abraomas Culvensis Gynvilonis, lietuvis, promotorių, žymaus abiejų teisių mokslų daktaro, pono Liudoviko Burgesijaus ir pono Aleksandro Socino, teikiamas abiejų teisių mokslo daktaru, pristatytas *etc.* garbiajam ponui vikarui, kuris, jį priėmęs, iš karto paskyrė ginamuosius, toliau nurodytus straipsnius ir laiką. Kanonų teisės: *Kunigas neaugina nei plaukų, nei barzdos*. Pasaulietinės teisės: *Specialioji Kodekso teisė dėl kareivio testamento*. Valanda 17.

Minėtasis doktorantas, lapkričio 29 dieną atvykęs ir prisistatęs arkivyskupijos auloje susirinkusiai visuotinei Daktarų kolegijai, laikė viešą egzaminą, kuris visų minėtos Kolegijos daktarų sutartinai, niekam neprieštaraujant įskaitytas. Minėtas ponas Liudovikas Burgesijus jam įteikė įprastas insignijas, o ponas vikaras paskelbė abiejų teisių mokslo daktaru, sprendimą visokeriopai papildydamas išraiškingais posakiais. Aktą arkivyskupijos rūmuose Sienoje patvirtinant dalyvavo garbūs vyrai, liudytojai: ponas Augustinas de Ubertinis iš Sienos, ponas Martynas Tranerijus, bavaras iš Vokietijos, ir Incontro de Incontris iš Sienos. Ir aš, Rafaelis, įgaliotasis notaras.

3. Laikas, vieta ir doktorato procedūros vadovas

Kulviečio laikais Siena buvo ir bažnytinės provincijos, ne tik Sienos respublikos sostinė (vėliau – vienas iš dviejų pagrindinių *Granducato di Toscana* miestų). Daktaro laipsnio teikimo procedūros vyko Arkivyskupijos rūmuose. Šalia Sienos katedros stovėję senieji rūmai, kuriuose vyko Kulviečio ceremonija, XVII a. buvo nugriauti, o arkivyskupija įkurta naujuose rūmuose kitoje gatvės pusėje. Oficiali daktaro laipsnio gynimo procedūra, kaip liudija to meto protokolai, trukdavo vieną arba dvi dienas. Kulviečio atveju tai buvo dviejų dienų procesas: pirmąją vyskupas (jo atstovas) kandidatui skyrė egzamino klausimus (straipsnius), antrąją vyko viešas egzaminas ir diskusija su komisija.

Doktorato gynimų procedūroms pirmininkaudavo Sienos vyskupas arba jo atstovas. Gynimų protokoluose abiem atvejais pirmininkas būdavo įvardijamas vikaru (*vicario*). Daugelyje (bet ne visuose) Sienos doktoratų protokolų vikaro pavardė buvo užrašoma. Kulviečio protokole „garbiojo pono vikaro“ pavardė nenurodyta.

Sienos vyskupu Kulviečio studijų metais buvo Sienoje gimęs vienos žymiausių respublikos giminės atstovas Francesco Bandini Piccolomini (1505–1588), Sienos vyskupu įšventintas 1538 m. (Pecci, 1748, p. 351–354). Penktasis iš aštuonių sūnų Sallustio Bandini ir Montaninos Piccolomini Todeschini, kardinolo Giovanni Piccolomini sesers, šeimoje, būsimasis vyskupas nuo 1517 m. buvo auklėjamas Romoje, kur dėdė kardinolas, Sienos vyskupas, jį rengė bažnytinei karjerai (Bandini, 1931, p. 101–126; Alberigo, 1963). Tarp Bandini Piccolomini giminaičių – net keli popiežiai: Pijus II ir Pijus III (Piccolomini), Paulius III (Farnese). 1525 m., kartu su kitais, būsimasis vyskupas dalyvavo įkuriant žymiąją Sienos akademiją (*Accademia Senese degli Intronati*). Sienos vyskupiją kardinolas sūnėnui perleido dar 1529 m., bet, tik dėdei mirus, 1538 m. spalio 25 d. Bandini Piccolomini Sienos katedroje priėmė kunigo šventinimus ir buvo konsekruotas. 1539 m. jis tapo popiežiaus deleguotu Ankonos (Ancona), 1556 m. – Romos, 1559 m. – Viterbo valdytoju (*governatore*), užėmė kitas aukštas pareigybes prie Apaštalų Sosto. Palaidotas Šv. Petro bazilikoje, šalia savo giminės popiežių. Jam vadovaujant, 1555 m. Romoje įkurta Jėzuitų kolegija (*Collegio de la Società di Gesù in Roma*). Sienoje Bandini Piccolomini

vyskupavimo metu beveik nerezidavo. Nuo 1539 m. jį pavadavo vikarai, Sienos kapitulos atstovai. 1540 m. visoms Sienos doktoratų procedūroms vadovavo du Sienos kapitulos atstovai: Francesco Coscio (Franciscus Coscius), pirmininkavęs daugumai ankstesnių metų gynimų, ir Giovanni Francesco Franceschi (Franciscus de Franciscis, Iohannes Franciscus de Franciscis), pirmininkavęs gynimams nuo 1540 m. spalio 14–15 d., kai doktoratą *in utroque iure* gynėsi vokietis Thoderigus Donsteris. Tikėtina, kad Franceschi pirmininkavo ir Kulviečio doktorato procedūrai. Tai buvo ketvirtoji jo vadovauta procedūra. Nuo 1542 m. pabaigos doktoratų gynimams vėl pirmininkavo Coscio. Sienos kanauninkas Franceschi buvo sienietis. Sienos kapitulos nariu jis buvo nuo 1530 m., turėjo Kazertos (Caserta) abato titulą (Lusini, 1893, p. 73). 1548 m. jo tėvas Niccolò jam perleido valdą Sienos apylinkėse. 1549 m. Franceschi vis dar buvo Sienos kapitulos narys (AAS, *Deliberazioni*, N. 1, fol. 111r).

4. Protokole minimi asmenys

Notaro Rafaelio surašytame dokumente paminėti asmenys – promotoriai ir viešos egzaminavimo procedūros liudininkai – iš dalies jau aptarti anksčiau minėtuose straipsniuose. Kulvietis turėjo du doktorato promotorius. Sienos doktoratų protokolų registrai liudija, kad kandidatas į daktarus, einantis laikyti egzamino, dažnai buvo lydimas trijų ar keturių promotorių, o kartais, pavyzdžiui, kaip mėnesiu anksčiau negu Kulvietis civilinės teisės doktoratą gynęs Giovanbattista Piccolomini di Angelo (1517–?), žymaus Sienos literato Alessandro di Angelo Piccolomini brolis, – net šešių. Apgynęs teisės doktoratą, Giovanbattista Piccolomini di Angelo dėstė Sienoje, Mačeratoje, o nuo 1538 m. – Paduje (Minnucci and Košuta, 1989, p. 504). Kita vertus, du promotoriai, ypač doktoratą ginantis užsieniečiams, nebuvo išimtis. 1540 m. sausio 11 d. doktoratą *in utroque iure* gynęs vroclavietis Chilianus Ienchevicius (tikriausiai Jankiewiczus) taip pat lydėtas dviejų promotorių (Minnucci and Morelli, 1992, p. 91). Promotorių skaičius priklausė ir nuo ryšių, ir nuo turimų finansų, reikalingų procesui organizuoti.

Abu Kulviečio promotoriai buvo žymūs Sienos universiteto teisės profesoriai, dalyvavę daugelio to meto teisės doktoratų gynimuose. Ludovico Borghesi (Burgesius, 1494–1551) buvo jau karjeros aukštumų pasiekęs, patyręs, daug doktorantų parengęs profesorius. 1518 m. kovo 2 d. Sienos universitete apgynęs civilinės teisės doktoratą, jis du kartus (1533 ir 1541 m.) buvo universiteto Senato narys, 1533 m. lapkričio 7 d. jam buvo pavesta rūpintis studentų reikalais (*Conductio Domini Ludovico de Burghesibus ad legendum*) (Minnucci and Košuta, 1989, p. 481, 498).

Antrasis promotorius – Alessandro Sozzini (Socinus, Sozinus, 1509–1541) – priklausė Sienos elitui, buvo žymiausios Sienos teisininkų dinastijos atstovas, Mariano Sozzini vyriausias sūnus. Nuo 1527 m. jis studijavo teisę Paduje, kur dėstė jo tėvas, tačiau civilinės teisės doktoratą A. Sozzini 1531 m. spalio 19 d. gynė Sienoje, vadovaujamas trijų promotorių. Vienas jo doktorato liudininkų buvo jau minėtas Alessandro di Angelo Piccolomini. Apgynęs doktoratą, 1531–1532 m. m. A. Sozzini priimtas dėstyti civilinę teisę Sienoje, o 1532 m. pakviestas į Padują. Beje, kanonų teisės doktorato egzaminą

Sienoje jis išlaikė tik 1533 m. 1537 m. kovo 5 d. arkivyskupas Cesare Riario Padujoje jam suteikė popiežiškųjų Laterano rūmų grafo ir riterio (*conte e cavaliere del Sacro Palazzo Lateranense*) titulą. Tarp titulo privilegijų buvo teisė teikti akademinius laipsnius ir skirti notarus. Tais pačiais metais A. Sozzini grįžo į Sieną, čia dėstė ir išitraukė į miesto valdymą, tapo *magistratura dei quattro Regolatori* nariu. Aleksandras buvo ir žymiosios Sienos *Accademia degli Intronati* narys. 1539 m. jis vedė kilmingą sienietę Agnese Petrucci, su kuria susilaukė dviejų sūnų. Vienas iš jų – Fausto Sozzini (1539–1604). 1539 m. rugsėjį būsimasis Kulviečio promotorius Padujoje dalyvavo sesers Porcijos vestuvėse su teisininku Lelio Pecci, kuriose bendravo su Alessandro Piccolomini. 1540 m. spalio 25 d. A. Sozzini jau buvo gavęs kvietimą dirbti naujai įkurtame universitete Mačeratoje (Macerata), ten išvyko iš karto po Kulviečio doktorato, tų pačių metų žiemą. Deja, staiga sunkiai susirgo ir 1541 m. balandžio 28 d. Mačeratoje mirė. Gegužės 2 d. palaidotas Sienos Šv. Dominyko bažnyčioje, Sozzini šeimos koplyčioje (Nardi, 2018). Protestantizmo keliu pasuko keturi Alessandro broliai – Camillo, Celso, Cornelio ir Lelio – o vėliau, dėdės Lelio įtakotas, ir sūnus Fausto, ilgainiui tapęs reikšmingiausia Europos radikaliojo protestantizmo figūra. Emigravęs iš Italijos, nuo 1579 m. iki mirties Fausto Sozzini gyveno Lenkijoje, kur susistemino Lenkijos ir Lietuvos radikaliojo protestantizmo doktriną, pavadintą *socinizmu*.

Trys Kulviečio doktorato proceso liudininkai, kaip įprasta, buvo Sienos universiteto studentai. Liudininkais doktorantai galėjo kviesti savo bičiulius ir pažįstamus, tad manytina, kad tai buvo asmenys, su kuriais Sienoje Kulvietis susibičiuliavo artimiau. Surinkti duomenys, susiję su minėtais liudininkais, pateikia įdomių naujų detalių apie Kulviečio aplinką.

Kulviečio bendraamžis sienietis Agostino Ubertini (Ubertini, Agostino di Angelo, Augustinus Ubertinus Senensis, 1513–1580) Sienos universitete įsimatrikuliavo 1533 m. birželio 30 d. 1536 m., fundavus Bartolomeo Bolis, tapo *Casa della Sapienza* nariu (Minnucci and Košuta, 1989, p. 468). Civilinės teisės daktaratą Ubertini apsigynė metais vėliau negu Kulvietis – 1541 m. rugpjūčio 27–28 d. (Minnucci and Morelli, 1992, p. 102). Nuo 1542–1543 m. dėstė Sienos universitete, 1547 m. buvo Senato narys. 1542 m. vasario 8 d. kartu su dar dviem profesoriais (jau minėtu L. Borghesi ir Lelio Pecci) ir kitais Sienos jaunuoliais bei studentais buvo vieni iš žiūrovų, pakviestų į spektaklį (komediją). Pažinties su Kulviečiu metu Ubertini priklausė besiformuojančiam Sienos filoprotestantų ratui. Sozzini šeimos atstovams dėl inkvizicijos persekiojimo galutinai pasitraukus iš Sienos (Fausto Sozzini išvyko 1575 m.), Ubertini buvo tarp paskutinių Sienos „eretikų“. 1579 m. vasario 13 d. kunigaikštis Francesco I Medici iš Romos gavo kardinolo Giacomo Savelli nurodymą suimti ir įkalinti ereziją įtariamą teisės profesorį Ubertini bei perduoti jį Sienos inkvizicijai, kuriai pavesta atlikti jo raštų ir knygų kratą. Vasario 19 d. Francesco Sienos valdytojui F. Montaguti nurodė pavedimą įgyvendinti. Vasario 23 d. Montaguti informavo, kad praėjusį vakarą, antrą valandą nakties, Ubertini suėmė, įkalino ir pranešė apie tai inkvizitoriui Prospero Urbano, kurio pareigūnai kitą dieną ėmėsi Ubertini bibliotekos kratos (Marchetti, 1970, p. 65–66). Vis dėlto, regis, Ubertini nebuvo apkaltintas, nes 1580 m. rugpjūčio 18 d. jis palaidotas Sienos katedroje. Viena iš Sienos universiteto

kiemų (S. Vigilio) išlikęs Ubertini herbas (*Stemma*) ir inskripcija: DÑI AUGUSTINI SENEÑ // I.V. SCOLA. EX ANTIQUA // VBERTINOR(UM) FAMILIA⁶.

Naujų žinių pavyko rasti apie antrąjį Kulviečio liudininką – iš Bavarijos kilusį vokiečių. Martinas Traineris (Martin Trayner, Martinus Tranerius Bavarus, Martinus Drainer, de Braunauw, ex Praunaw), kaip ir Kulvietis, buvo Renesanso *vagans scholasticus*. Prieš tai jis buvo studijavęs Ingolštate (nuo 1531 m. spalio 23 d.), Leipcige (1534), Freiburge (nuo 1536 m. birželio 8 d.) (Knod, 1899, nr. 3886, p. 582–583). Į Sieną jis atvyko panašiu metu kaip ir Kulvietis, t. y. apie 1539-uosius. Neatmestina, kad Kulvietis su Traineriu galėjo susipažinti dar Vokietijoje. 1539 m. Sienoje, Traineriui gyvenant užiegoje *Osteria di Leone*, tarp La Madonna del Prato ir Fontebecci, iš jo pavogta piniginė su 45 auksiniais (*scudi d'oro*). Iš Sienos Traineris, kaip ir Kulvietis, išvyko netrukus po Kulviečio doktorato. Sugrįžęs į Sieną, doktoratą *in utroque* jis apgynė tik 1547 m. spalio 15–16 d. (Minnucci and Morelli, 1992, p. 169). Apgynęs doktoratą, Traineris persikėlė į Vieną, kur 1548 m. gavo teisės profesoriaus Vienos universitete vietą, čia dirbo ir 1550 m. Staigus Trainerio išvykimas iš Sienos 1541 m. pradžioje galimai buvo susijęs su viena tais pačiais metais vykusia byla. Trainerio nebuvo Sienoje, kai 1541 m. sausį mieste prasidėjo Šv. Augustino eremitų ordino vienuolio Sisto (*fra Sisto, eremitano agostiniano*), kovą nuteisto sudeginti, teismas. Vienuolis apkaltintas mergaitės nužudymu nekromantijos tikslais. Ši okultinė praktika buvo susijusi su teorija apie įmanomą piktosios dvasios pasitelkimą įvairiems norams pildyti. Proceso apklausos liudijai, kad slaptų formulių piktosios dvasios iškvietimui tėvas Sistas bandė išgauti iš okultinėmis žiniomis tarp studentų garsėjusio Trainerio (AAS, 5501, fol. 6–8). Kaip liudininkas Traineris 1543 m. figūravo dėl šmeižto Sienos byloje (*Causa diffamationis facta D. Io. Lucretio Widmenstadio per illum de Columbini*), kuri 1539 m. rugsėjo 26 d. iškelta Sienoje civilinės teisės doktoratą apsigynusiam žyminiam vokiečių hebraistui ir kabalistui, orientizmo pradininkui, *Academia degli Intronati* nariui, buvusiam popiežių Klemenso VII ir Pauliaus III sekretoriui Johannui Albrechtui Widmanstetteriui (1506–1557) (Minnucci and Košuta, 1989, p. 567).

Idomu, kad tarp Trainerio doktorato gynimo liudininkų buvo žymus Sienos aristokratų giminės atstovas, humanistas Mino Celsi (1514–c.1576) – politinis veikėjas, *Academia degli Intronati* narys (Catoni, 1967, p. 471). Kulviečiui ginantis doktoratą, jis gyveno Sienoje, 1538 m. sukūręs šeimą, taigi tikėtina, kad Kulvietis savo bičiulio draugą taip pat galėjo pažinti. Celsi priklausė Bažnyčios reformos viziją puoselėjusių humanistų ratui, bendravo su broliais Sozzini, Aonio Paleario (1503–1570), kitais filoprotestantais. Dauguma jų aštuntajame dešimtmetyje, inkvizicijai galutinai triuškinant „eretikų“ aplinką, neišvengė teroro. Celsi bičiulis Marcantonio Cinuzzi nuo 1578 m. buvo įkalintas, iš miesto ir iš šalies buvo priversta trauktis Sozzini šeima, o Aonio Paleario, jau nuo 1560 m. patyręs inkvizicinį persekiojimą, suimtas Romoje ir, atsisakęs atlikti atgailą, 1570 m. liepos 3 d. sudegintas. Paleario proceso metu, 1569 m. liepą, Celsi pasitraukė į Šveicariją (Bietenholz, 1979). Emigracijoje Bazelyje jis artimai bendravo su žymiu italų spaustuviniu Pietro Perna, taip pat su Theodoru Zwingeriu, Basiliūmi Amerbachu ir kitais humanis-

⁶ Apie 30 Sienos universiteto centrinio administracijos pastato kieme šiandien eksponuojamų herbų seniau buvo *Sapienza* kolegijos ansamblyje.

tais, tačiau, netekęs viso savo turto Italijoje, susidūrė su skurdu. Buvo pažįstamas ir su vėliau Lenkijoje ir Lietuvoje veikusiais italų protestantais, mediku Marcello Squarcialupi (1538–1592) ir Stepono Batoro istoriku Giovanni Michele Bruto (1517–1592) (Pociūtė, 2022, p. 275–275, 415–420). 1577 m. Pietro Perna Bazelyje išleido vienintelį publikuotą Celsi darbą, nukreiptą prieš Romos bažnyčios persekiojimą ir mirties bausmes bei ginantį toleranciją ir religinių pažiūrų laisvę *De hereticis coercendis quatenus progerdi liceat Mini Celsi Senensis disputatio* („Apie eretikų represijas ir leistinas jų ribas. Mino Celsi Sieniečio diskusija“). 1579 m. į Romą dėl erezijos iškviestas ir Mino Celsi brolis Camillo Celsi, Lelio Sozzini bičiulis, priklausęs tam pačiam 1540-aisiais Sienoje veikusiam „eretikų“ būreliui (Marchetti 1970, p. 68–69; Bietenholz, 1972, p. 74–75).

Trečiasis Kulviečio liudininkas – sienietis Incontro de Incontri (Incontrus de Incontris) – buvo senos kilmingos Sienos giminės atstovas (Illari, 2002, p. 188–189). 1533 m. vienu iš universiteto *consigliere* (*Consigliere del Rettore dello Studio*) studentų išrinktas Ascanio Incontri (*Aschanius Incontris Senensis*). Įdomu, kad šis Kulviečio liudininkas tikriausiai priklausė tam pačiam slaptam Sienos evangelikų ratui, kurių nariai tarpusavyje vėliau susigiminiavo. 1579 m. Incontro de Incontri (galbūt Kulviečio liudytojo sūnus) vedė Cornelio Sozzini ir jo žmonos Francescos (Francesca di Atolo) vienintelę dukterį Porzią (Porzia, gimusi po 1553 m.): *Cav[aliere] Incontro Incontri sposa Porzia di Cornelio Sozzini* (ASS, Ms A35, Matrimoni, 1579, fol. 149).

Rafaelis, surašęs Kulviečio doktorato protokolą, buvo vienas iš pagrindinių XVI a. pirmosios pusės notarų, rengusių didžiąją dalį Sienos universiteto doktoratų protokolų. Notarai parengdavo ir teikiamus diplomus. Asmuo, pasirašinėjęs Rafaelio vardu, arba kaip *Raphael Christophori*, notaro pareigas ėjo jau nuo 1516 m., taigi Kulviečio doktorato metu turėjo būti garbaus amžiaus, o netrukus, 1542 m. rugpjūčio 23 d., parengė savo paskutinį doktorato protokolą.

5. Gynimo tezių klausimu

Kulvietis doktoratą gynė iš abiejų – civilinės (pasaulietinės) ir kanonų (bažnytinės) – teisių, todėl jam skirta pasirengti kalbėti abiejų jurisdikcijų klausimais. *Corpus Iuris Civilis* ir *Corpus Iuris Canonici* sudarė ankstyvųjų naujųjų laikų visuotinės teisės (*Ius Commune*) sistemą.

Vadinamasis Justiniano kodeksas (vėliau įgavęs pavadinimą *Corpus Iuris Civilis*), susistemintas 529–534 m. ir atgaivintas Bolonijoje XI a. pabaigoje–XII a. pirmojoje pusėje, veikė kaip civilinės teisės idealas, kuris ir buvo studijuojamas universitetuose. Kulviečiui paskirta aptarti vadinamąją kareivio testamentą privilegiją iš Justiniano kodekso (*Codex Iustinianus* 6.21), o tiksliau – vieną jos punktą, apimančią kodekse įtvirtintą specialią kareivio teisę paveldėtoju paskirti asmenį tam tikram nurodytam laikui: „Certi iuris est militem ad tempus etiam heredem instituere posse“ (*Codex Iustinianus* 6.21.8). Kareivio testamentą privilegija, pirmą kartą kareiviams suteikta dar Julijaus Cezario, ilgainiui išplėtotą ir įtvirtintą kaip Romos teisės principas. Privilegija suteikė laisvę nuo įvairių apribojimų paskutinės valios klausimu, t. y. kareivis galėjo surašyti testamentą

nesilaikydamas įprastomis sąlygomis dokumentui keliamų formalių reikalavimų, tokiam testamentui nebuvo taikoma giminės užprotestavimo teisė. Klasikinėje teisėje kareivio testamentas vertintas kaip *ius singulare*. Šis teisinis klausimas buvo aktualus Italijos karų laikotarpiu.

Viduramžių ir ankstyvųjų naujųjų laikų Bažnyčios (kanonų) teisę reguliavo vadinamieji Graciano (c. 1080–XII a. vid.) dekretai (*Decretum Gratiani*). Tai buvo dokumentų korpusas, redaguotas ir pildytas Bolonijoje, derinant įvairius teisinius, biblinius ir patristinius šaltinius. Atsiradus spaudai, šie šaltiniai, remiantis analogija su civilinės teisės sistema, gavo *Corpus Iuris Canonici* pavadinimą (Kuttner, 1960, p. 1–16). Kulviečiui skirtas kanonų teisės klausimas buvo ne iš senojo Graciano dekreto, bet iš 1234 m. Grigaliaus IX patvirtinto naujo jo priedo, vadinamosios *Liber extra*, kurią popiežiaus pavedimu parengė dominikonas Raimondo di Peñafort (m. 1275). Trečiosios (*Liber extra*) knygos pirmo skyriaus penktas straipsnis skelbė: *Clericus neque comam nutriat, neque barbam* (*Decretalium collectiones*, 1881, p. 449). Šis į kanonų teisę įtrauktas punktas atsirado 394 m., prasidėjus Kartaginos sinodų serijai, vadinamajame ketvirtajame Kartaginos sinode 398 m. 44-as nutarimas (*Clericus nec comam nutriat nec barbam*) buvo vienas iš 104 šio sinodo patvirtintų nutarimų (Hefele, 1997, p. 331).

XVI a. Bažnyčioje vyravo skirtingos nuomonės dėl barzdos ir ilgų plaukų, todėl aptarti šį kanonų punktą bažnytinės teisės doktoratų gynimuose buvo skiriama gana dažnai. Kulvietis minėto punkto pagrįstumą turėjo argumentuoti istoriniais Bažnyčios sinodų ir patristinių šaltinių pavyzdžiais.

Apibendrinimas

1540 m. lapkričio 29 d. Kulviečio doktorato protokolas, patyrusio miesto notaro Rafaelio surašytas Sienoje vėlyvučiu jo karjeros laikotarpiu, yra svarbiausias dokumentas, suteikiantis duomenų apie Kulviečio itališkąjį periodą ir studijas Sienos universitete, kuriame Kulvietis XVI a. buvo vienintelis Lietuvos studentas. Kulviečio doktorato procesas buvo sklandus, abiejų teisių daktaro laipsnis jam suteiktas vienbalsiai. Tiek abu Kulviečio promotoriai, Ludovico Borghesi ir Alessandro Sozzini, tiek trys jo bičiuliai doktorato liudytojai (Agostino Ubertini, Martinas Traineris, Incontro de Incontri) buvo iš šeimų, susijusių su ankstyvąja Sienos evangelizmo aplinka ir 1539–1540 susiformavusiu Sienos „eretikų“ rateliu, kurio nariai ilgainiui pateko į inkvizicijos akiratį. Visi, išskyrus bavarą Trainerį, buvo kilmingų Sienos šeimų atstovai. Kulvietis bendravo su 1525 m. Sienoje pradėjusios veikti humanistinės *Accademia degli Intronati* nariais. Trainerio atvejį liudija, kad Kulvietis pažinojo ir Renesanso epochoje atgimusiomis okultinėmis praktikomis besidominčių asmenų. Tarp galimų Kulviečio pažįstamų Sienoje buvo italų humanistas Mino Celsi. Abu (pasaulietinės ir kanonų) teisės klausimai, kuriais egzaminuotas Kulvietis, laikytini laikmečio aktualijomis.

Literatūros sąrašas

- Alberigo, G., 1963. *Bandini Piccolomini, Francesco*. [https://www.treccani.it/enciclopedia/francesco-bandini-piccolomini_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/francesco-bandini-piccolomini_(Dizionario-Biografico)/).
- Ascheri, M., 1991. La scuola giuridica Senese in età moderna. In: *L'Università di Siena. 750 anni di Storia*. Siena: Amilcare Pizzi Editore, pp. 131–144.
- Bandini, D., 1931. Francesco Bandini, arcivescovo di Siena (1505–1588). *Bullettino senese di storia patria*, XXXVIII, pp. 101–126.
- Bietenholz, P., 1972. Questioni su Mino Celsi da Siena. *Bolletino della Società di Studi Valdesi*, XCII/132, pp. 69–76.
- Bietenholz, P. G., 1979. *Celsi, Mino Gregorio Romolo*. [https://www.treccani.it/enciclopedia/mino-gregorio-romolo-celsi_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/mino-gregorio-romolo-celsi_(Dizionario-Biografico)/).
- Camaioni, M., 2018. *Il Vangelo e L'Anticristo: Bernardino Ochino tra francescanesimo ed eresia (1487–1547)*. Bologna: Società Editrice il Mulino.
- Catoni, G., 1967. Un copialettere di Mino Celsi nell'Archivio di Stato di Siena. *Critica storica*, IV, pp. 470–479.
- Denley, P., 1991. Dal 1357 alla caduta della Repubblica. In: *L'Università di Siena. 750 anni di Storia*. Siena: Amilcare Pizzi Editore, pp. 27–45.
- Hefele, Ch., 1997. *A History of the Christian Councils. Vol. 2: A.D. 326 to A.D. 429*. Albany, or USA: Books For The Ages. https://media.sabda.org/alkitab-8/LIBRARY/HEF_HCC2.PDF
- Ilari, M., 2002. *Famiglie, Località, istituzioni di Siena e del suo territorio. Indice di armi e di fonti documentarie dell'Archivio di Stato di Siena*. Siena: Betti Editrice.
- Knod, G. K., 1899. *Deutsche Studenten in Bologna (1289–1562). Biographischer Index zu den Acta nationis Germanicae universitatis Bononiensis*. Berlin: R. V. Decker, G. Schenck.
- Kuttner, S. G., 1960. *Harmony from Dissonance: An Interpretation of Medieval Canon Law*. Latrobe, Pennsylvania: Archabbey Press.
- Lusini, V., 1893. *Capitolo della Metropolitana di Siena. Note storiche*. Siena: Tip. Arciv. S. Bernardino.
- Marchetti, V., 1969. Sull'origine e la dispersione del gruppo ereticale dei Sozzini a Siena. *Rivista storica italiana*, LXXXI, pp. 133–173.
- Marchetti, V., 1970. Ultime fasi della repressione dell'eresia a Siena nel tardo cinquecento. *Rassegna degli Archivi di Stato*, XXX/1, pp. 58–87.
- Marchetti, V., 1975. *Gruppi ereticali senesi del cinquecento*. Firenze: La Nuova Italia.
- Minnucci, G., par., 1988. *I tedeschi nella storia dell'Università di Siena*. Siena: Accademia Senese degli Intronati.
- Minnucci, G., 1995. La Casa della Sapienza. In: *Storia di Siena. Dalle origini alla fine della Repubblica*. A cura di Roberto Barzanti, Giuliano Catoni, Mario De Gregorio. Siena: ALSABA, pp. 357–370.
- Minnucci, G., 2000. Studenti boemi laureati a Siena fra XV e XVI secolo. In: *Siena in Praga. Storia, arte, società*. Praga: Galeria Nazionale di Praga, pp. 54–58.
- Minnucci, G., Košuta, L., 1989. *Lo Studio di Siena nei secoli XIV–XVI: documenti e notizie biografiche*. Milano: Giuffrè.
- Minnucci, G. and Morelli, P. G., par., 1992. *Le lauree dello Studio senese nel XVI secolo. Regesti degli atti dal 1516 al 1573*. Siena: Università degli Studi di Siena-La Nuova Italia.
- Nardi, P., 1991. Dalle origini al 1357. In: *L'Università di Siena. 750 anni di Storia*. Siena: Amilcare Pizzi Editore, pp. 9–44.
- Nardi, P., 2018. *Sozzini, Alessandro*. [https://www.treccani.it/enciclopedia/alessandro-sozzini_res-093f3b8a-2b8e-11e9-93e1-00271042e8d9_\(Dizionario-Biografico\)/?search=SOZZINI%2C%20Alessandro%2F](https://www.treccani.it/enciclopedia/alessandro-sozzini_res-093f3b8a-2b8e-11e9-93e1-00271042e8d9_(Dizionario-Biografico)/?search=SOZZINI%2C%20Alessandro%2F)
- Pecci, G. A., 1748. *Storia del vescovado della città di Siena, unita alla serie cronologica de' suoi vescovi, ed arcivescovi, estratta da scrittori, e antichi documenti, in parte non più prodotti alla luce [...]*. Lucca: Salvatore e Gian-Domenico Marescandoli.
- Pociūtė, D., 2005. Abraomas Kulvietis Italijoje ir Lietuvoje. *Darbai ir dienos*, 44, p. 247–276.
- Pociūtė, D., 2007. Abraomas Kulvietis Liuvėno universitete. *Archivum Lithuanicum*, 9, p. 99–120.

- Pociūtė, D., 2008. *Maištininkų katedros. Ankstyvoji reformacija ir lietuvių–italų evangelikų ryšiai*. Vilnius: Versus aureus.
- Pociūtė, D., 2022. *Niccolò Buccella. Inkvizicijos kalinys, karaliaus medikas. Heterodoksija, medicina ir italų egzilis XVI a. antrojoje pusėje*. Vilnius: VU leidykla.
- Rossi, C., 2019. *Cosimo I De' Medici e lo stato di Siena tra Impero, Spagna e Principato Mediceo. Questioni giuridiche e istituzionali*. Pisa: Edizioni ETS.

Archyviniai šaltiniai

- AAS (Archivio Arcivescovile di Siena), Protocolli degli atti di laurea, 6437 (1515–1542): III libro bastardello, fol. 161v–162r.
- AAS, 5501, fol. 6–8, Inquisitio contra et adversus Petrum Antonium Iohannis Baptistae aurificis senensis, 15 dicembre 1544–12 gennaio 1545.
- AAS, Deliberazioni, N. 1, fol. 111r. (1549 03 20), Fondo del Capitolo della Cattedrale di Santa Maria Assunta (Siena).
- ASS (Archivio di Stato di Siena), Ms A35, Matrimoni, 1579, fol. 149.

Publikuoti šaltiniai

- Codex Iustinianus*, 1877. In: P. Krueger, ed. *Codex Iustinianus (Corpus Iuris Civilis, vol. 2)*. <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/codjust.htm>.
- Decretalium collectiones*, 1881. In: E. Richter, ed. *Corpus iuris canonici, 2: Decretalium Collectiones. Decretales Gregorii P. IX., Liber sextus decretalium Bonifacii P. VIII., Clementis P. V. constitutiones, extravagantes tum viginti Ioannis P. XXII. tum communes*. Lipsiae: Ex officina Bernhardi Tauchnitz.
- Hoppius, I., 2011. Oratio funebris / Laidotuvių kalba. In: D. Pociūtė, red. *Abraomas Kulvietis: Pirmasis Lietuvos Reformacijos paminklas. Abraomo Kulviečio Confessio fidei ir Johanno Hoppijaus Oratio funebris (1547). Studija, faksimilė, komentuotas leidimas, vertimas į lietuvių kalbą / The First Recorded Text of the Lithuanian Reformation. Confessio fidei by Abraomas Kulvietis and Oratio funebris by Johann Hoppe (1547). A Study, Facsimile, a New Edition with Commentaries and Translation into Lithuanian (Monumenta Reformationis Lithuanicae, 1)*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 121–150, 159–188.